Summary

Nikolaienko Svitlana, Nikolaienko Oleksandr. The Concept of adaptation in the different psychological science theory directions.

This article analyzes the provisions of the most famous theories in psychology to understand the nature of the human psyche, possibilities and trends of its development because of the need to adapt to changes occurring in society, nature and the world at large. As a result, it is concluded that the term "adaptation" is used in various concepts to explain the role of this process in the existence and development of mental activity and human consciousness.

Keywords: *adaptation, unconscious, conscious, nadsvidome, complex personality, behavior, personality constructs, self-actualization.*

УДК 159.99

Сергій НІКОЛАЄНКО

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

У статті комунікативна діяльність розглядається як структурно-функціональний компонент педагогічної діяльності вчителя, аналізується взаємозв'язок педагогічної й комунікативної задач, розкриваються особливості процесу вирішення комунікативно-педагогічної задачі.

Ключові слова: *педагогічна діяльність, педагогічна задача, педагогічне спілкування, комунікативна діяльність вчителя, комунікативно-педагогічна задача.*

Постановка проблеми. Зміст педагогічної професії виявляється в педагогічній діяльності, спрямованої на передачу від старших поколінь молодшим накопичених людством культури й досвіду, створення умов для їхнього особистісного розвитку й підготовки до виконання певних соціальних ролей у суспільстві.

Суть професійної діяльності педагога в контексті сучасної парадигми освіти становить соціально-педагогічне й психологічне проектування освітніх процесів, що забезпечують становлення особистості дитини (Н. В. Кузьміна, С. Д. Максименко, А. К. Маркова, Л. М. Мітіна, О. В. Скрипченко й ін.).

Аналіз актуальних досліджень. У психолого-педагогічній літературі проблема педагогічного спілкування як комунікативної діяльності вчителя розглядається в різних контекстах: 1) у контексті категорії педагогічного процесу (В. О. Сластьонін, В. С. Селіванов, І. Ф. Харламов і ін.); 2) у контексті категорії педагогічної праці (І. О. Зимня, А. К. Маркова, Л. М. Мітіна й ін.); 3) у контексті категорії педагогічної діяльності (Н. В. Кузьміна, Н. В. Кухарєв, О. І. Щербаков та ін.).

© Сергій Ніколаєнко, 2012

При цьому в контексті категорії педагогічної діяльності подальшого уточнення вимагає поняття педагогічного спілкування як комунікативної діяльності, функціональне співвідношення педагогічних і комунікативних задач у структурі педагогічної діяльності, особливості розв'язання окремої комунікативно-педагогічної задачі.

Метою даного **дослідження** є психолого-педагогічний аналіз специфіки педагогічного спілкування у формі комунікативної діяльності в структурі педагогічної діяльності вчителя.

Виклад основного матеріалу. Сучасні автори визначають педагогічну діяльність як виховний і навчальний вплив учителя на учня, спрямований на його особистісний, інтелектуальний і діяльнісний розвиток, що є одночасно основою його саморозвитку й самовдосконалення. Професійно-педагогічна діяльність здійснюється в спеціально організованих суспільством освітніх установах: дошкільних закладах, школах, професійно-технічних училищах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах, установах додаткової освіти, підвищення кваліфікації й перепідготовки. Традиційно основними видами педагогічної діяльності, здійснюваними в цілісному педагогічному процесі, є виховна робота й викладання.

У сучасній психолого-педагогічній літературі представлений підхід, відповідно до якого в структурі педагогічної діяльності необхідно виділяти компоненти, що являють собою відносно самостійні функціональні види діяльності викладача (І. Ф. Ісаєв, І. О. Колесникова, Н. В. Кузьміна, Н. В. Кухарєв, В. С. Селіванов, В. О. Сластьонін, І. Ф. Харламов, Є. Н. Шиянов та ін.).

Так, розробляючи проблему педагогічної діяльності, Н. В. Кузьміна й Н. В. Кухарєв визначили таку функціональну структуру діяльності вчителя: 1) гностична діяльність; 2) проектувальна діяльність; 3) конструктивна діяльність; 4) організаторська діяльність; 5) комунікативна діяльність [4].

У роботі В. С. Селіванова в структурі педагогічної діяльності розрізняються такі функціональні види діяльності педагога: 1) діагностична; 2) орієнтаційно-прогностична; 3) організаторська; 4) інформаційно-пояснювальна; 5) аналітико-оцінна; 6) комунікативна. При цьому комунікативна діяльність розглядається як спільна діяльність педагога й учня, що включає такі сторони, як обмін інформацією, сприйняття й розуміння один одного, побудову міжособистісних відносин у процесі педагогічного спілкування [5].

Таким чином, у психолого-педагогічних дослідженнях педагогічної діяльності домінує підхід до виділення її компонентів як відносно

самостійних функціональних видів діяльності педагога. При цьому можна чітко розрізнити дві групи педагогічних функцій: цільові й організаційно-структурні. У цільову групу входять такі функціональні компоненти в структурі педагогічної діяльності, як орієнтаційна діяльність, інформаційна діяльність, мобілізаційна діяльність. В організаційно-структурну групу включаються такі функціональні компоненти в структурі педагогічної діяльності, як конструктивна діяльність, організаторська діяльність, гностична діяльність, комунікативна діяльність. Необхідно підкреслити, що педагогічне спілкування трактується як комунікативна діяльність, яка є найважливішим структурно-функціональним компонентом педагогічної діяльності вчителя.

Розглянемо особливості педагогічного спілкування як комунікативної діяльності. Сфера педагогічної праці належить до такого виду професійної діяльності, в якому провідну роль відіграє процес спілкування. Існують такі підходи до пояснення сутності феномену педагогічного спілкування: 1) як поведінки, представленої реакціями педагога та учнів (біхевіоризм); 2) як міжіндивідуальних контактів, виявлених та упорядкованих у ситуаціях, учасниками яких можуть бути вчитель та учні під час навчання (психоаналіз); 3) як міжособистісних взаємин, що створюють можливості для особистісного зростання (самоактуалізації) вчителя та учнів (гуманістична психологія); 4) як інструменту розвитку інтелектуальних умінь та навичок учня, формування його когнітивних структур, норм і цінностей (когнітивна психологія); 5) як системи взаємодій у процесі вироблення й зміни соціальних значень та ситуацій педагогом і учнями (інтеракціонізм).

На сьогодні в психолого-педагогічній літературі не існує однозначного трактування поняття педагогічного спілкування. Так, В. А. Кан-Калік та Г. О. Ковальов під професійно-педагогічним спілкуванням розуміють “систему прийомів і методів, що забезпечують реалізацію цілей і завдань педагогічної діяльності та організують, спрямовують соціально-психологічну взаємодію педагога й вихованців; змістом цієї взаємодії є обмін інформацією, міжособистісне пізнання, організація й регуляція взаємин за допомогою різних комунікативних засобів з метою здійснення виховного впливу, а також цілісна педагогічно доцільна самопрезентація особистості педагога в аудиторії; педагог виступає тут як активатор цього процесу, він організує його й управляє ним” [2, с. 10].

І. О. Зимня, визначаючи педагогічне спілкування, підкреслює: “Педагогічне спілкування є формою учбової взаємодії, співробітництва вчителя та учнів. Це аксиально-ретинальна, особистісно та соціально-орієнтована взаємодія. Педагогічне спілкування одночасно реалізує

комунікативну, перцептивну та інтерактивну функції, використовуючи при цьому всю сукупність вербальних, експресивних, символічних та кінетичних засобів" [1, с. 332].

І. М. Цимбалюк, у свою чергу, визначає педагогічне спілкування як взаємодію "суб'єктів педагогічного процесу, що здійснюється знаковими методами й спрямована на значущі зміни властивостей, стану, поведінки й особистісно-смислових цінностей партнерів" [7, с. 135]. Автор підкреслює: "Педагогічне спілкування є основною формою здійснення навчального процесу. Його продуктивність визначається насамперед цілями й цінностями спілкування, що мають бути прийняті всіма суб'єктами педагогічного процесу як імператив їх індивідуальної поведінки" [7, с. 135].

Отже, педагогічне спілкування є різновидом професійного спілкування, через який відбувається соціально-психологічна взаємодія вчителя з учнями. Призначення педагогічного спілкування полягає як у передачі суспільного й професійного досвіду (знань, умінь, навичок) від вчителя учням, так і в обміні особистісними розуміннями, пов'язаними з об'єктами, що вивчаються, і життям у цілому. Тому змістом такої взаємодії є обмін інформацією, здійснення виховних впливів, створення оптимальних умов для розвитку мотивації навчання школярів і забезпечення творчого характеру їх учбової діяльності тощо.

Розглянемо взаємозв'язок педагогічної діяльності й комунікативної діяльності вчителя через взаємозв'язок понять педагогічної задачі й комунікативної задачі. В. О. Кан-Калік і Г. О. Ковальов відзначають, що педагогічне спілкування є основним засобом, через який здійснюється реалізація завдань навчання й виховання стратегічних завдань педагогічної діяльності. При цьому автори простежують наступний зв'язок між педагогічними й комунікативними задачами: 1) для вирішення педагогічної задачі педагог обирає адекватну систему методів навчання й виховання; 2) система методів навчання й виховання практично реалізується через систему комунікативних задач, які й забезпечують педагогові реальний педагогічний вплив на учнів [3]. Іншими словами, "після вирішення загальної педагогічної задачі, вибору методів впливу ми повинні утворити на їхній основі комунікативну задачу для організації безпосереднього впливу" [3, с. 17].

В. О. Сластьонін також указує, що комунікативна задача є та ж педагогічна задача, але переведена на мову комунікації. У той же час комунікативна задача, відбиваючи мету педагогічної задачі, має допоміжний, інструментальний стосовно неї характер. Тому для організації

конкретного педагогічного впливу необхідно уявляти способи його комунікативної реалізації [6].

На думку І. О. Зимньої, при аналізі діяльності педагогічного спілкування в структурі педагогічної діяльності необхідно розмежовувати поняття педагогічної й власне комунікативної одиниць спілкування. При цьому авторка роз'ясняє: "Педагогічна задача пов'язана з освоєнням учнями певного навчального матеріалу (наприклад, пояснення, інтерпретації, систематизації цього матеріалу, організації вироблення узагальнених способів дій тощо), тоді як комунікативна задача – це відповідь на питання – як, якими засобами впливу на учнів це можна здійснити ефективніше. Тут же виникає питання про мовні дії, що реалізують певну комунікативну задачу в різних умовах педагогічного спілкування, до яких належить характер педагогічної ситуації й комунікативного акту" [1, с. 336].

Таким чином, комунікативна задача являє собою проблемну комунікативну ситуацію, вирішення якої необхідне для забезпечення ефективного вирішення педагогічної задачі. Рух системи комунікативних задач викликається постійною зміною педагогічних задач. При цьому найбільш складною проблемою є знаходження й побудова комунікативної задачі, що є адекватною стосовно педагогічної задачі. Тому педагогічна діяльність, яка пов'язана з вирішенням педагогічних задач, будується, в остаточному підсумку, за законами комунікативної діяльності.

Проаналізуємо деякі функціональні особливості системи комунікативних задач, які реалізуються педагогом у процесі комунікативної діяльності. Очевидно, що відповідно до таких типів педагогічних задач, як "дидактична задача" і "виховна задача", можуть бути відповідно виділені такі типи комунікативних задач, як "комунікативно-дидактична задача" і "комунікативно-виховна задача".

У структурі зазначених вище комунікативних задач прийнято також розрізняти загальні комунікативні задачі майбутньої діяльності, які, як правило, плануються заздалегідь, і поточні комунікативні задачі, що виникають у ході реальної педагогічної взаємодії.

Загальні комунікативні задачі бувають двох видів – оповідальні й спонукальні. Оповідання як загальна комунікативна задача представлено такими різновидами поточних комунікативних задач: власне оповідання, повідомлення, констатація, найменування, оголошення, перерахування, репліка, відповідь, повідомлення, рапорт тощо. Оповідальна інформація в структурі комунікативних задач існує в різних освітніх системах і не припускає безпосередньої зміни поведінки, хоча побічно сприяє цьому.

Сам характер повідомлення може бути різним: міра об'єктивності може варіюватися від "байдужного" тону викладу до включення в текст повідомлення досить явних елементів переконання. Варіант повідомлення задається комунікатором, тобто тією особою, від якої виходить інформація.

Спонукання як загальна комунікативна задача має такі різновиди поточних комунікативних задач: наказ, команда, вимога, попередження, погроза, заборона, виклик, застереження, пропозиція, заклик, порада, завдання, запрошення, прохання, умовляння, благання. Спонукальна інформація в структурі комунікативних завдань розрахована на те, щоб стимулювати якісь дії. Стимуляція, у свою чергу, може бути різною. Насамперед це може бути активізація, тобто спонукання до дії в заданому напрямку. У подальшому це може бути інтердикція, тобто спонукання, що не допускає, навпаки, певних дій, заборона небажаних видів діяльності. Нарешті, це може бути дестабілізація – неузгодженість або порушення деяких автономних форм поведінки або діяльності учня.

При цьому найбільше функціональне навантаження в процесі комунікативної діяльності педагога несуть наступні види комунікативних задач: повідомлення, переконання, спонукання, навіювання, схвалення, пояснення, спростування, доказ і питання [1, с. 340].

Технологія педагогічного спілкування буде розкрита неповно, якщо не охарактеризувати етапи вирішення окремої комунікативної задачі (як "окремої діяльності" за термінологією О. О. Леонтьєва). Дані етапи можуть бути представлені в такий спосіб: 1) орієнтування в умовах спілкування; 2) привернення уваги; 3) "зондування душі об'єкта"; 4) здійснення вербальної й невербальної комунікації; 5) організація зворотного змістовного й емоційного зв'язку.

На етапі орієнтування за умов спілкування відбувається складний процес "пристосування" загального стилю спілкування педагога до конкретних умов спілкування (уроку, заходу тощо). Подібна адаптація, як встановлено, спирається на такі психологічні компоненти: 1) усвідомлення педагогом власного стилю спілкування з учнями; 2) уявне відновлення попередніх особливостей спілкування в даному колективі – комунікативну пам'ять; 3) уточнення стилю спілкування в нових комунікативних умовах діяльності, виходячи з ситуації в класі й поточних педагогічних завдань; 4) конкретизація об'єкта спілкування, яким може бути клас, група дітей або окремих вихованців.

Етап привернення до себе уваги може бути реалізований різними прийомами. Виділяють такі варіанти: 1) мовний – вербальне спілкування з учнями; 2) пауза з активною внутрішньою вимогою уваги до

себе; 3) моторно-знаковий – апеляція до таблиць, наочних приладів, запис на дошці тощо; 4) змішаний варіант, що включає елементи трьох попередніх. Найчастіше використовується змішаний тип привернення уваги.

Продуктивне професійно-педагогічне спілкування вимагає ретельного "зондування душі об'єкта" (термін К. С. Станіславського). На цьому етапі педагог уточнює сформоване на попередніх стадіях уявлення про умови спілкування й можливі комунікативні задачі, намагається відчути рівень готовності аудиторії до негайного початку продуктивного спілкування.

Основним етапом вирішення комунікативної задачі є здійснення вербального спілкування. Успішність такого спілкування потребує наявності в педагога таких якостей: 1) гарної вербальної пам'яті; 2) умінь правильно відбирати мовні засоби, що забезпечують яскраве, виразне мовлення; 3) умінь логічно будувати виклад навчальної інформації; 4) умінь орієнтувати мовлення на співрозмовника; 5) високого рівня антиципації щодо тенденцій розвитку педагогічних ситуацій.

До засобів, що підвищують ефективність комунікативної взаємодії, відносять: 1) здатність до підлаштування "зверху й знизу" (добудування й прибудови); 2) фізичну мобільність; 3) ініціативність у спілкуванні; 4) здатність керувати спілкуванням; 5) володіння жестами, мімікою й пантомімікою; 6) підвищення (посилення) і зниження голосу або педагогічно доцільне інтонування. Необхідно підкреслити, що для вихованців часто важлива не сама по собі інформація, а той зміст, що вкладає в неї педагог, його ставлення до повідомлюваних фактів. Ось чому педагог завжди повинен мати на увазі можливість прочитання підтексту й свідомо використовувати цю особливість інформації, що передається учню.

Заключний етап вирішення комунікативної задачі – це організація змістовного й емоційного зворотного зв'язку. Змістовний зворотний зв'язок подає інформацію про рівень засвоєння учнями навчального матеріалу. Він здійснюється за допомогою фронтального й оперативного індивідуального опитування, періодичної постановки питань на з'ясування розуміння й аналізу виконаних завдань.

Емоційний зворотний зв'язок установлюється педагогом через відчуття настрою класу на даному уроці або заході, зрозуміти який можна тільки за поведінкою учнів, виразом їхніх облич, за окремими репліками та емоційними реакціями.

Змістовний зворотний зв'язок у єдності з емоційним зворотним зв'язком дає педагогові інформацію про рівень сприйняття матеріалу й пізнавально-моральну атмосферу проведеного заняття.

Висновки. Таким чином, у психолого-педагогічних дослідженнях педагогічної діяльності домінує підхід до виділення її компонентів як відносно самостійних функціональних видів діяльності педагога. При цьому педагогічне спілкування трактується як комунікативна діяльність, що є найважливішим структурно-функціональним компонентом педагогічної діяльності вчителя. Комунікативно-педагогічна діяльність реалізується за допомогою вирішення комунікативних задач. Комунікативна задача є та ж педагогічне задача, але переведена на мову комунікації. У той же час комунікативна задача, відбиваючи задачу педагогічну, має допоміжний, інструментальний стосовно неї характер. Етапи вирішення окремої комунікативної задачі можуть бути представлені в такий спосіб: 1) орієнтування в умовах спілкування; 2) привернення уваги учнів; 3) "зондування душі об'єкта"; 4) здійснення вербальної й невербальної комунікації; 5) організація зворотного змістовного й емоційного зв'язку.

Література

1. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учебник для вузов / И. А. Зимняя. – [2-е изд., доп., испр. и перераб]. – М. : Логос, 2000. – 384 с.
2. Кан-Калик В. А. Педагогическое общение как предмет теоретического и прикладного исследования / В. А. Кан-Калик, Г. А. Ковалёв // Вопросы психологии. – 1985. – № 4. – С. 9–16.
3. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении : книга для учителя / В. А. Кан-Калик. – М. : Просвещение, 1987. – 190 с.
4. Кузьмина Н. В. Психологическая структура деятельности учителя / Н. В. Кузьмина, Н. В. Кухарев. – Гомель : Изд-во Гомельского гос. университета, 1996. – 57 с.
5. Селиванов В. С. Основы общей педагогики: теория и методика воспитания / В. С. Селиванов ; [под ред. В. А. Сластенина]. – М. : Академия, 2000. – 336 с.
6. Сластенин В. А. Педагогика : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов ; [под ред. В. А. Сластенина]. – М. : Академия, 2002. – 576 с.
7. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування : навчальний посібник / І. М. Цимбалюк. – К. : Професіонал, 2004. – 304 с.

Отримано 01.02.2012

Summary

Nikolaienko Sergii. Psycological and pedalogical analisis of teacher communication.

In the article communicative activities are considered as structural and functional components of the teacher's pedagogical activities, the relationship of pedagogical and communicative tasks are analyzed, features of the solution process communicative and pedagogical tasks are revealed.

Keywords: *pedagogical activity, pedagogical tasks, pedagogical communication, communicative activities of teacher communicative pedagogical task.*